

KAMPEN OM KØBENHAVN

Magt og demokrati i byens rum 1870-1901

Indholdsfortegnelse

*Kampen om København.
Magt og demokrati i byens rum 1870-1901*

Copyright © Jens Toftgaard og SFAH

Sats og tryk: Toptryk Grafisk ApS

1. udgave, 1. oplag, 2008
Printed in Denmark

ISBN: 978-87-87739-56-6

Forsideillustration:
Socialdemokratiets optog passerer Rømersgade
grundlovsdag 1893 (Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv).

Bagsideillustration:
Højre, Venstre og Socialdemokratiet kæmper om at lokke
Hr. Sørensen til grundlovsmøde (*Ravnen* 1884).

Udgivet med støtte fra:
3F's Medie & Kulturfond,
Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse,
G.E.C. Gads Fond og
Odense Bys Museer

ODENSE BYS MUSEER

Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie
Nørrebrogade 66D · 2200 København N · www.sfah.dk

Indledning.....	5
Magt i byens rum.....	11
Politik i Københavns gader før 1870.....	24
Striden om byens rum tager form.....	33
Den politiske strid om Københavns byrum 1884-1893.....	59
Socialdemokratiet vinder striden om byens gader 1894-1901	97
Det omstridte byrum og den rumliggjorte strid	111
Årstalsliste	150
Kilder og litteratur.....	153
Noter.....	162

”Kan nogen uden Banken i Blodet se paa disse uendelige Rækker af alvorlige, arbejdsmærkede Mænd, der paa stærke Fødder og med Fanestangen svajende i de løftede Hænder jævnt og støt strider sig ud mod Fælledens Sol og Sommerbrise! Maa ikke enhver, der ser derpaa, hviske sig selv: Det er Fremtiden, der gaar dig forbi med sine Krav skrevne paa de solgyldne Faner?”¹

Arbejderbevægelsens årlige optog gennem Københavns gader i anledning af grundlovsdagen bliver her indfanget af digteren Jeppe Aakjær. Grebet af entusiasme beskriver han, hvordan det medrivende optog banede sig vej gennem byens gader mod Fælleden. Med en omhyggeligt tilrettelagt rute gennem København og stærke symbolske markører iscenesatte de mere end 20.000 deltagere i grundlovsoptoget 1901 en bestemt politisk vision. Optoget var kulminationen på en særlig del af den politiske kultur, som var vokset frem i anden halvdel af 1800-tallet – det store, organiserede optog. Tidens altoverskyggende politiske konflikt, forfatningskampen, havde siden 1870'erne motiveret mange tusinde mennesker fra hele det politiske spektrum til at deltage i partiernes årlige, rivaliserende optog på grundlovsdag og i andre, stort anlagte og politisk ladede processioner på særlige mærkedage. Fra 1870'erne til 1901 var der en intens politisk kappestrid mellem partierne Højre, Socialdemokratiet og Venstre om at lave det største og mest imponerende optog. Partierne brugte optogene til at give deres bud på, hvordan København – og samfundet – skulle være nu og i fremtiden. Det var en kamp om at påvirke københavnernes politiske holdning og at sætte en bestemt forståelse af byen som enten kongens, folkets eller borgernes igennem. Det var en kamp om København.

Det første moderne politiske optog i Danmark fandt sted den 21. marts 1848, og det blev ubetinget danmarkshistoriens mest betydningsfulde. Anført af de nationalliberale ledere gik et optog på mere end 10.000 københavnske borgere til kong Frederik VII og forlangte en ny forfatning. Kongen gav efter for kravet, og den 5. juni 1849 underskrev han Grundloven, der indførte den demokratiske styreform i Danmark. Men

selvom Grundloven udstak principperne, var resten af 1800-tallet præget af en højspændt strid om demokratiets rammer og indhold. I begyndelsen af 1870'erne brød forfatningskampen ud. Det var en politisk kamp, der handlede om fordelingen af magt og kompetence mellem kongen, regeringslederen og Rigsdagens to kamre, Landstinget og Folketinget. Forfatningskampen blev først afsluttet i 1901, da en regering i overensstemmelse med Folketingets Venstre-flertal fik magten.

Under forfatningskampen var stridens centrale arena Rigsdagen, hvor skillelinjerne blev trukket skarpt op. Hvad der begyndte som løse politiske grupperinger, blev til mere og mere formaliserede partier og faste blokdanelser. Når historikere i dag skal undersøge forfatningskampen, fokuserer de ofte ensidigt på Christiansborg-politikken med dens skarpe retorik, skiftende forhandlingsforsøg, politiske alliancer og personlige intriger mellem de ledende mænd. Men striden mellem de konkurrerende samfundssyn, som Rigsdagens to blokke repræsenterede, rakte ud over Rigsdagen og prægede hele samfundet – endda i så voldsom grad, at det til tider udspændte nationens sammenhængskraft til bristepunktet. I denne storm var Rigsdagen til tider nærmest som orkanens stille øje på grund af den fastlåste parlamentariske situation. Oppositionen bestående af Venstre og siden Socialdemokratiet havde flertal i Folketinget, og i stridens hårdeste tid nedstemte den konsekvent alle Højre-regeringens lovforslag. Som modsvar til lovgivningsboykotten, 'visnepolitikken', brugte regeringen Grundlovens bestemmelser om provisorisk lovgivning uden om Rigsdagen. På denne måde finansierede regeringen opbygningen af Københavns befæstning.

I forfatningskampens periode foregik en heftig politisk agitation og mobilisering, der fik sit kraftigste udtryk i Københavns gader. Stridens tre grupperinger, Højre, Socialdemokratiet og Venstre, arrangerede på bestemte mærkedage konkurrerende, højtidelige, politiske optog, der samlede meget store menneskemasser. Ved stridens kulmination i provisorieårene var Københavns gader årligt vidne til 3-4 optog med tilsammen over 50.000 deltagere. Optogene udtrykte og iscenesatte partiernes ideologi og fremtidsvision i byens rum, og de rivali-

serende parter opfattede konkurrencen mellem optogene som en kamp om at erobre København. Kampen handlede i første linje om de københavnske rigsdagsmandater for dermed at stå så stærkt som muligt i parlamentet. I bredere forstand kæmpede partierne om folkestemningen i byen og den store symbolske kraft, som rigets hovedstad repræsenterede.

Formålet med denne bog er med udgangspunkt i de politiske optog at beskrive forfatningskampen fra en ny vinkel – fra gadeplan – og ved at fokusere på kampen om København at give et alternativt bud på forståelsen af en vigtig periode i skabelsen af det moderne demokrati i Danmark.

I de fleste danmarkshistorier udgør udpegningen af Venstre-ministeriet Deuntzer i 1901 et vendepunkt i det danske demokratis historie, da det knæsætter det parlamentariske princip om, at landets regering ikke må have Folketingets flertal imod sig. Indførelsen af det parlamentariske princip var naturligvis af stor betydning, men det danske samfund og demokrati gennemgik under forfatningskampen en omdannelse, der stak væsentligt dybere end det. Danmark trådte i disse år ind i massepolitikens æra, hvilket var grundlaget for hævdelsen af parlamentarismen. Ved periodens begyndelse var rigsdagsvalg ofte ensbetydende med en lille elites kåring af en god og velanset mand uden modkandidat. Få årtier senere var valg til Rigsdagen derimod i hver eneste valgkreds en kamp mellem flere kandidater, opstillet af forskellige partier som repræsentanter for grundforskellige opfattelser af og visioner for samfundet.

De københavnske parti- og vælgerforeningers dannelse og fremgang hænger nært sammen med forfatningskampens organiserede, politiske optog. Kampen om Københavns gader resulterede i et 'rustningskapløb', hvor velorganiserede partiforeninger med slagkraftig ledelse, et klart politisk program, stort medlemstal og adgang til massemedier blev mere og mere nødvendige for at matche modstandernes optog. I 1870'erne pressede Venstres konfrontationskurs i Rigsdagen den meget forskelligartede gruppe af godsejere, højtstående embedsmænd, købstadspatriciere og nationalliberale intellektuelle sammen i rigsdagsblokken Højre. I begyndelsen

havde grupperingen kun støtten til den kongeligt udpegede regering til fælles. Men det var i høj grad kampen om herredømmet over gaderne og byen, som – i begyndelsen imod centrale højrepolitikeres vilje – tvang denne gruppe politikere til også at skabe et decideret partiapparat uden for Rigsdagen med vælgerforeninger, partiblade, partiprogram og ansatser til medlemsindflydelse. *Højres Arbejder- og Vælgerforening*, som hovedstadens partiforening kom til at hedde, forsøgte at skabe en bred folkelig mobilisering bag regeringen Estrup – og langt hen ad vejen lykkedes det, hvilket den store opbakning til Højres optog i 1880'erne vidner om.

Kampen om København er også historien om socialisterne, der i løbet af en generation gik fra at være en marginal oppositionsgruppe på kant med og frygtet af det etablerede samfund til at opnå en status som hovedstadens største parti og en accepteret del af det politiske system. Socialdemokratiet udviklede sig til massemobiliseringens mester og kunne med store politiske optog få deltagere såvel som tilskuere til at opfatte byen, og dermed deres egen dagligdag, på en ny måde, skabe en alternativ fælles identitet og iscenesætte en vision for et nyt samfund. Denne evne dannede grundlaget for, at Socialdemokratiet og arbejderbevægelsen fik så stor indflydelse på Danmarks udvikling i 1900-tallet.

Forfatningskampen blev afsluttet med accepten af det parlamentariske princip, men ved århundredskiftet blev endnu et centralt demokratisk princip fastslået, nemlig borgernes frie ret til at samles i det offentlige rum for at udtrykke et politisk standpunkt. Med andre ord var den moderne, politiske demonstration skabt. Myndighederne og statsmagtens holdningsskifte fra at anse oppositionelle forsamlinger i byens gader for ulovlige pøbeloptøjer til en legitim politisk handling skete på grund af forfatningskampens velorganiserede politiske optog.

Parallelt med partioptogenes rivalisering kæmpede Socialdemokratiet mod myndighederne, især Københavns Politi, om adgangen til byens rum. I 1870'erne handlede denne strid om retten til overhovedet at anvende gaderne (opposition)politisk, mens dens kernepunkt i 1880'erne

og 1890'erne var retten til selv at definere mærkedage for og med optog. Oppositionens udfordring af de gældende regler og normer for brugen af byens rum såvel som Højres øgede brug af optog til at markere specielle lejligheder skabte et nyt grundlag for en mere demokratisk og uformel brug af gaden efter århundredskiftet.

Retten til at bruge byrummet politisk var afgørende for den måde, byen blev opfattet på, og dermed for de mentale rammer som definerede indbyggernes handlemuligheder. Siden enevældens indførelse i 1600-tallet havde København først og fremmest været en kongelig residensstad, hvor byens rum var en repræsentativ kulisse for iscenesættelse af royal pragt og magt. I midten af 1800-tallet begyndte borgerskabet at udfordre denne dominans og brugte fra sin magtovertagelse i 1848 byen til at iscenesætte sig selv og sin ideologi. Under forfatningskampen lykkedes det arbejderbevægelsen at skabe en modvision til borgerskabets ideologi ved at indtage byen fysisk og mentalt, så København også blev en arbejderby. Forfatningskampens periode kan ses som en brydningstid mellem statsmagtens gamle monopol på anvendelse af hovedstadens byrum, der fra 1848 var delt med borgerskabet, og den moderne by, hvor byens indbyggere har en mere fri adgang til byrummet. Som et resultat af denne udvikling blev de velplanlagte og formaliserede, politiske optog i løbet af 1900-tallets første årtier afløst af mere uformelle demonstrationstog, arrangeret på baggrund af en konkret sag. Borgernes ret til at udtrykke sig i byens rum er af central betydning for den åbne, danske, politiske kultur, som den udviklede sig i 1900-tallet.

Optog og demonstrationer er en særlig urban kulturform. København var i perioden landets største og mest intensive bysamfund. Som hovedstad var den sæde for monark, regering og parlament. På grund af hovedstadens store symbolske betydning såvel som dens forskelligartede befolkning af statslige embedsmænd, storborgere, liberale intellektuelle og en hastigt voksende arbejderklasse var det her, den heftigste og vigtigste politiske rivalisering fandt sted.

Rivaliseringen foregik også i København i en langt mere konkret betydning, da optogene gik gennem byens gader. For

arrangører, deltagere og tilskuere var gaderne dog mere end en trafikåre til at føre optøget fra A til B. Byens gader, pladser, parker, markante bygninger, monumenter og steder havde forskellige meningsbærende betydninger, som arrangørerne ikke blot var nødt til at forholde sig til, men også i høj grad kunne bruge aktivt. Valget af startsted, rute og endemål var grundigt udvalgt for at understøtte den ideologi og vision, som optøget skulle udtrykke. Dette samspil mellem det konkrete rum og de tilknyttede forestillinger, altså det fysiske og det mentale, er her sammenfattet i begrebet 'byens rum'. Frem for en snæver organisationshistorisk eller partipolitisk tilgang vil fokus være rettet mod spørgsmålet om, hvordan byens rum blev brugt i den politiske strid. Striden mellem oppositionen og myndighederne om adgangen til at bruge byrummet politisk såvel som partiernes indbyrdes kamp om at dominere byens rum er et eksempel på, hvordan magtrelationerne i byen og samfundet i praksis blev skabt, opretholdt og udfordret. Derfor begynder bogen med en introduktion til byens rum og magt.

Industrialiseringen i 1800-tallet resulterede i en enorm byvækst over hele Europa. Stor tilvandring fra landet og bedre sundhed betød, at mange byer fordoblede deres indbyggertal i løbet af få årtier. Indbyggertallet i byerne kom langsomt til at veje tungere og tungere mod de tidligere så altdominerende landbrugsområder, men byernes betydning var større end selv de svulmende indbyggertal giver indtryk af. Byerne og det urbane er afgørende for de måder, som samfundet opfatter og organiserer økonomi, politik og kultur. Storbyen er som en linse, der i et brændpunkt samler hele samfundets opmærksomhed, kræfter og drømme. I begyndelsen af 1900-tallet opstod den urbane sociologi som en særlig videnskab til at udforske byen og dens indbyggere. Fagets grundlæggere lagde vægt på, at det ikke er tilstrækkeligt at definere og forstå byer ud fra simple data som fysisk struktur og indbyggertal, men at storbyens tæthed, forskelligartethed og intensitet skaber en særegen urban livsform med særlige tænkemåder, kommunikationsformer og samfundsmæssig organisation. Samlingen af så mange og så forskellige mennesker på et lille areal fører til helt andre omgangsformer og andre typer personlig interaktion end i rurale eller primitive samfund.²

Denne sammenhæng mellem byen som noget konkret fysisk og dens evne til at påvirke tænkemåder og livsformer søger jeg at opfange i begrebet 'byens rum'.

Begrebet byens rum

Begrebet 'byens rum' eller kortformen 'byrum' tager udgangspunkt i det offentlige, fysiske rum. Byens funktionsdygtighed er afhængig af den tilgængelighed for personer og varer, som gadernes offentlige cirkulationsrum giver. Derfor er der i alle byer gader, pladser og andre offentlige områder omkranset og afgrænset fra det private rum af bygningsfacader, mure, hegn og lignende. På trods af det fælles afsæt i det fysiske byrum bliver begrebet 'byens rum' anvendt i flere forskellige betydninger og sammenhænge. To akademiske fagtraditioner, der benytter begrebet meget, men på hver sin måde, er på den ene side kunst- og arkitekturhistorikernes deskriptive og analyti-